

УДК 911.3: 339.3 (477.54)

*Павло Кобилін, аспірант
e-mail: kobilin333@gmail.com**Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СФЕРИ ТОРГІВЛІ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗА ПОКАЗНИКАМИ СИСТЕМНОГО РОЗВИТКУ

Стаття присвячена аналізу сфери торгівлі Харківської області за показниками системного розвитку. Подано коротку характеристику попередніх досліджень з питань суспільно-географічних аспектів сфери торгівлі; системного підходу в суспільній географії. Охарактеризовано сутність локальних класифікацій соціогеосистем та показано в них місце показників системного розвитку. За показниками системного розвитку, а саме: суми індексів, площі проекції стану соціогеосистеми у багатовимірному просторі на площину, однорідності розвитку, інформаційної ентропії, приведеної інформаційної ентропії проаналізовано міста обласного підпорядкування та райони Харківської області за показниками розвитку торгівлі, громадського харчування, демографічного, соціально-економічного розвитку.

Ключові слова: сфера торгівлі, соціогеосистема, система, сума індексів, площа багатокутника, однорідність розвитку, інформаційна ентропія, приведена ентропія.

Павел Кобылин. ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ СФЕРЫ ТОРГОВЛИ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ ПО ПОКАЗАТЕЛЯМ СИСТЕМНОГО РАЗВИТИЯ

Статья посвящена анализу сферы торговли Харьковской области по показателям системного развития. Представлена краткая характеристика предыдущих исследований по вопросам общественно-географических аспектов сферы торговли; системного подхода в общественной географии. Охарактеризована сущность локальных классификаций социогеосистем и показано в них место показателей системного развития. По показателям системного развития, а именно: суммы индексов, площади проекции состояния социогеосистемы в многомерном пространстве на плоскость, однородности развития, информационной энтропии, приведенной информационной энтропии проанализированы города областного подчинения и районы Харьковской области по показателям развития торговли, общественного питания, демографического, социально-экономического развития.

Ключевые слова: сфера торговли, социогеосистема, система, сумма индексов, площадь многоугольника, однородность развития, информационная энтропия, приведенная энтропия.

Pavlo Kobylin. SOCIAL AND GEOGRAPHICAL RESEARCH OF THE TRADING SPHERE OF KHARKIV REGION BASED ON INDICATORS OF SYSTEM DEVELOPMENT

The article characterizes population trading service in Kharkiv region. The brief analysis of the previous human-geographical research on trading sector was given. The system approach in human geography was emphasized, the research is based on this approach. The definition of "social and geographical system" was given. The essence of the social and geographical system local classifications was revealed. They include indicators of system development (indexes sum of the social and geographical system statistical parameters; projection square of the social and geographical system state in the multidimensional space on plane (by the graph-analytical method), development uniformity; information entropy, given information entropy) and development dynamic – trajectory parameters (cosine of an angle between social and geographical system trajectory and optimal trajectory; distance traveled by a social and geographical system in the multidimensional feature space (L); distance between the current point and the minimal development point (coordinates beginning) (L0); distance from the current point to the maximum development point (end point) (L1); progress coefficient). Among cities of regional subordination the city of Kharkiv is highlighted by system development indicators, since it is the biggest city in the region, characterized the highest level of socio-economic development. Among Kharkiv region's district the highest values of system development have Kharkiv's'kyu, Krasnohrad's'kyu, Derhachiv's'kyu districts, the lowest – Kupyans'kyu, Krasnohrad's'kyu, Kolomats'kyu districts. Districts with the relatively high level of social and economic development have higher polygon square, indexes sum, information entropy, given information entropy. The farthest districts, with the relatively low level of social and economic development are characterized lower parameters.

Key words: trade, socio-geographical system, the sum of the indices, the polygon area, development uniformity, information entropy, given information entropy.

Актуальність. На сучасному етапі господарювання в Україні, в умовах соціально-економічної кризи, скорочення обсягів виробництва у матеріальному секторі економіки, особливо у промисловості та сільському господарстві, все більше зростає роль третиного сектору економіки, тобто сфери послуг. Дуже важливу роль у цьому секторі відіграє сфера торгівлі, яка забезпечує потреби населення у необхідних товарах, сприяє зайнятості населення та стимулює економічний розвиток в регіонах.

Для ефективного функціонування сфери торгівлі необхідна якість та доступність надання торговельних послуг населенню. Важливу роль у цьому відіграє територіальна доступність, що проявляється у

відповідності наявної торговельної мережі системі розселення та її рівномірного розподілу по території регіону. За таким підходом торговельна діяльність розглядається з точки зору суспільної географії.

Аналіз попередніх досліджень. Аналіз попередніх досліджень показав, що сфера торгівлі з позицій суспільної географії та регіональної економіки розглядалася у роботах М.О. Григор'євої, яка досліджувала роздрібну торгівлю м. Іркутськ в Росії [3], В.І. Дорошенко та Е.І. Калмуської – споживчий комплекс в Україні та Молдові [4, 8], Л.М. Шенцевої та І.І. Уколової – обласну систему споживчої кооперації та роздрібну торгівлю Воронежської області Росії [17, 20], В.П. Іванченка – торгівлю у моногалузевих

містах Донецької області [7], М.П. Мальської, О.І. Мамчур – торговельний комплекс та ринкову інфраструктуру Львівської області [10, 11], О.М. Головні – торговельно-побутову сферу Вінницької області [2], І.О. Осіпчук – торговельне обслуговування населення Рівненської області [14]. Суспільно-географічні аспекти торговельної діяльності у складі соціальної інфраструктури, сфери послуг досліджувалися у роботах С.М. Жовнір [5], І.В. Запотоцької [6], О.Г. Корнус [9], З.Б. Цуциєвої [19]. Сфера торгівлі Харківської області характеризується в роботі А.П. Голікова, Н.А. Казакової, М.В. Шуби [1], проте цей сектор економіки подається у більш загальному вигляді, без урахування адміністративно-територіальних одиниць регіону. Крім того, в багатьох роботах подається аналіз окремих показників торговельної діяльності (їх динаміка, розподіл по районам), проте недостатньо висвітлюється комплексна, узагальнена характеристика зазначеної сфери. Для здійснення такого комплексного та узагальненого дослідження використовуються методи багатомірного аналізу, серед яких є здійснення локальних класифікацій суспільно-географічних об'єктів, зокрема визначення системних параметрів та динаміки розвитку системи, які були розроблені фахівцями кафедри соціально-економічної географії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Метою статті є аналіз системних показників сфери торгівлі на прикладі Харківської області.

Основна частина. Згадані методи багатомірного аналізу, зокрема визначення системних показників, базуються на системному підході у суспільній географії. Згідно підходу, будь-який суспільно-географічний об'єкт розглядається як система, що є «...множиною взаємопов'язаних об'єктів (елементів системи), яка утворює певну цілісність, новий об'єкт» (за О.Г. Топчієвим) [16, с. 109]. Зокрема, Л.М. Немець було введено поняття «соціогеосистема», що розглядається як «...гетерогенна система, що містить неоднакові за рівнем узагальнення та ієрархії соціальні елементи або підсистеми, а також техногенні, абіотичні та біогенні елементи (підсистеми), що взаємодіють через потоки речовини, енергії та інформації в географічному просторово-часовому континуумі» [13, с. 5]. Адміністративно-територіальні одиниці різного ієрархічного рівня можна розглядати як соціогеосистеми (національна, регіональна, районна тощо).

Локальні класифікації соціогеосистем (за К.А. Немцем, Л.М. Немець) включають в себе показники системного розвитку (сума індексів статистичних параметрів соціогеосистем; площа проєкції стану соціогеосистеми у багатомірному просторі на площину (за графоаналітичним методом), однорідність розвитку; інформаційна ентропія, приведена інформаційна ентропія) та динаміки розвитку – параметрів траєкторії (косинус кута між вектором соціогеосистеми і оптимальною траєкторією; довжина шляху, пройденого соціогеосистемою за розрахунковий період; відстань поточної точки соціогеосистеми у багатомірному просторі від точки мінімального

розвитку; відстань поточної точки соціогеосистеми у багатомірному просторі до точки максимального розвитку; коефіцієнт прогресу) [12, 21].

Сума індексів статистичних параметрів соціогеосистем розраховується на основі нормування статистичних параметрів (тобто їх приведення у діапазоні від 0 до 1) та подальшого їх сумування. Сутність показника *площі проєкції стану соціогеосистеми у багатомірному просторі на площину (площа багатокутника)* полягає в тому, що кожний нормований статистичний параметр відкладається на координатній осі, на основі чого формується пелюсткова діаграма у вигляді багатокутника (кількість кутів відповідає вимірності простору) – її площа є індикатором розвитку соціогеосистеми – чим більша площа багатокутника, тим кращий її розвиток. Теж саме стосується і суми індексів. Показник *однорідності розвитку* відображає рівномірність розвитку соціогеосистем, тобто ступінь пропорційності та збалансованості усіх аналізованих параметрів суспільно-географічних об'єктів. Якщо розвиток збалансований, то утворений багатокутник має симетричну форму (значення однорідності у такому випадку дорівнює 0). Відхилення свідчать про кращий або гірший розвиток окремих параметрів соціогеосистеми. Показник *інформаційної ентропії* характеризує міру організованості, впорядкованості, різноманіття, структурованості систем, їх еволюційний потенціал. Більш низьке значення показника свідчить про формування детермінованих зв'язків у соціогеосистемі, такі системи є добре організованими і впорядкованими, проте мають менший потенціал еволюції, гірше адаптуються, часто програють боротьбі з іншими системами. Більш високе значення говорить про наявність стохастичних (випадкових) зв'язків у системі, кращої здатності до еволюції, адаптації. Величина *приведеної інформаційної ентропії* теж розглядається як характеристика еволюційного потенціалу соціогеосистем, але вона більш детально відображає розподіл параметрів сукупності соціогеосистем, порівняно з інформаційною ентропією [12].

Для визначення системних показників розвитку районних соціогеосистем було обрано 123 показника, що відображають стан розвитку торгівлі, демографічного та соціально-економічного розвитку районів Харківської області.

Слід зазначити, що системні показники поділяються на показники, що визначають розвиток соціогеосистем (площа багатокутника, сума індексів) та їх стан (однорідність розвитку, інформаційна ентропія, приведена інформаційна ентропія) [12, 21]. Розглянемо більш детально показники, що визначають розвиток соціогеосистем.

Площа багатокутника. За площею багатокутника за містами обласного підпорядкування виділяється суттєво м. Харків (рис. 1). Це можна пояснити тим, що у м. Харкові проживає 1,45 осіб (станом 1.01.2015 р.) [18] (складає половину населення області), у місті сконцентровано основний соціально-економічний потенціал області, розміщена найбільша кількість торговельних об'єктів з асортиментом товарів як повсякденного, так і епізодичного харак-

теру. У місті функціонують ринки, гіпермаркети, супермаркети. Решта міст обласного підпорядкування мають на декілька порядків меншу чисельність населення (до 60 тис. осіб) [18], в них розміщено набагато менше торговельних об'єктів з меншим асортиментом товарів. У динаміці площі багатокутника

намітилися певні тенденції: так, для міст Харкова та Чугуєва прослідковується зростання показників площі багатокутника за 2007-2013 рр., у той час для міст Ізюма та Первомайського простежується негативна динаміка (рис. 2).

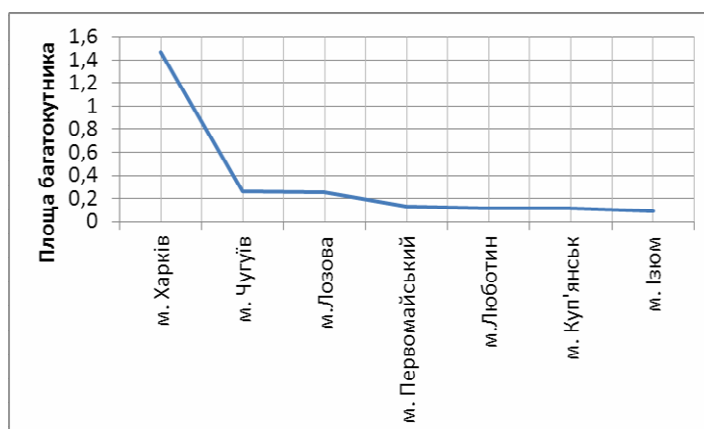

Рис. 1. Розподіл міст обласного підпорядкування Харківської області за середнім значенням площі багатокутника за 2007-2013 рр. [15, 18]

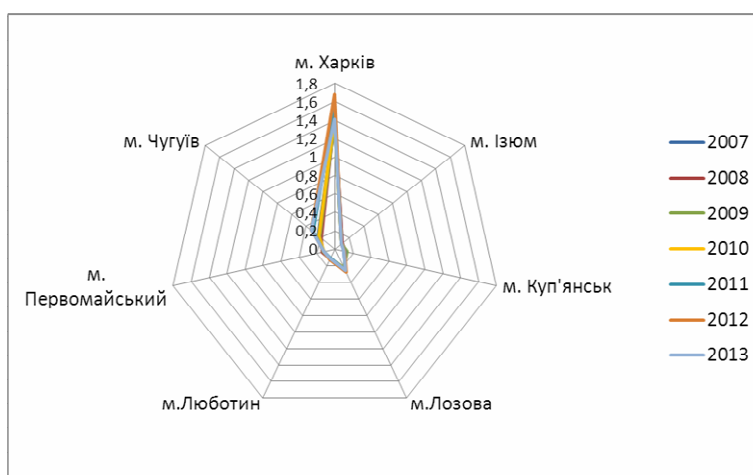

Рис. 2. Динаміка показників площі багатокутника по містах обласного підпорядкування Харківської області за 2007-2013 рр. [15, 18]

За середнім значенням площі багатокутника за 2007-2013 рр. суттєво переважає Харківський район, оскільки він є найбільшим в області (станом на 1.01.2015 в ньому проживало 182,4 тис. осіб) [18], характеризується високою часткою міського населення, найбільшою кількістю міст та селищ міського типу, потужною соціальною інфраструктурою та торговельною мережею (рис. 3). Красноградський, Дергачівський, Зміївський, Балаклійський, Богодухівський та інші райони мають нижчі значення параметрів. Ізюмський, Куп'янський, Коломацький, Первомайський, Близнюківський, Дворічанський райони мають найменші значення площі багатокутника через своє географічне положення, переважання сільського населення, невисокий рівень соціально-економічного розвитку.

Розглядаючи динаміку площі багатокутника, слід зазначити про тенденцію скорочення значень показника у Барвінківському, Валківському, Велико-

бурлуцькому, Дворічанському, Зачепилівському, Золочівському, Ізюмському, Коломацькому, Краснокутському, Первомайському, Чугуївському районах (рис. 4). Таким чином, негативна динаміка прослідковується у найменш розвинутих районах області. Для Харківського району характерна позитивна динаміка.

Сума індексів. Розглядаючи розподіл суми індексів по містах обласного підпорядкування, можна зробити висновки, що він подібний до розподілу площі багатокутника (рис 5). Значно виділяється м. Харків, проте на друге місце виходить м. Лозова, лише третє місце посідає м. Чугуїв, а передостаннє – м. Люботин. У той же час за показником площі багатокутника це місце посідає м. Куп'янськ. У динаміці суми індексів також складно виявити певну стійку динаміку по усім містам обласного підпорядкування, за виключенням м. Харкова, якому притаманна позитивна тенденція (рис. 6).

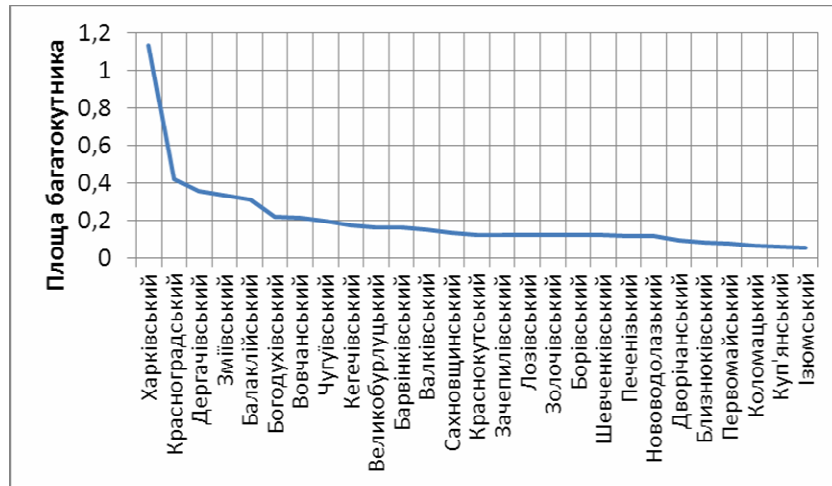

Рис. 3. Розподіл районів Харківської області за середнім значенням площі багатокутника за 2007-2013 рр. [15, 18]

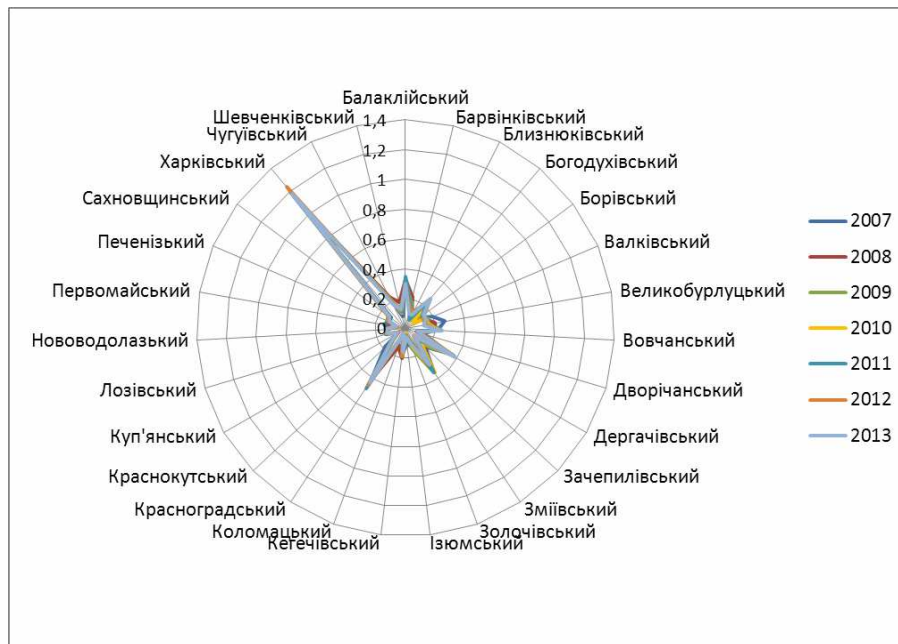

Рис. 4. Динаміка показників площі багатокутника за районами Харківської області за 2007-2013 рр. [15, 18]

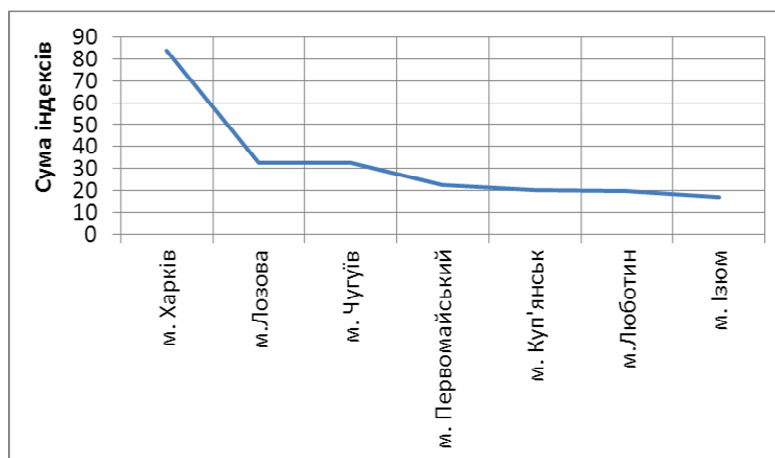

Рис. 5. Розподіл міст обласного підпорядкування Харківської області за середнім значенням суми індексів за 2007-2013 рр. [15, 18]

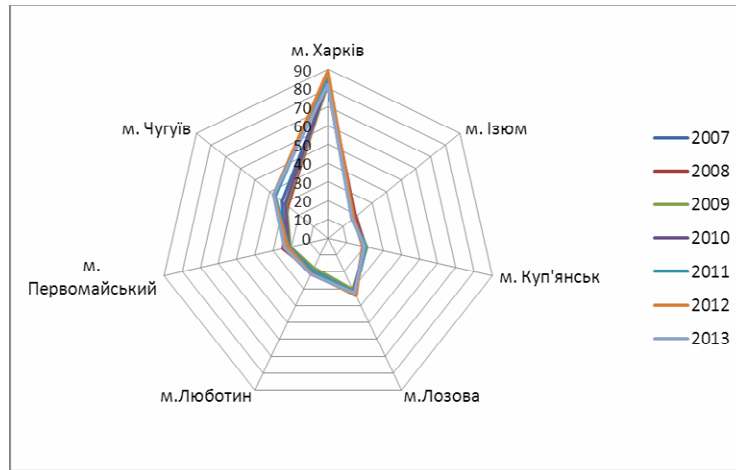

Рис. 6. Динаміка показників суми індексів по містах обласного підпорядкування Харківської області за 2007-2013 рр. [15, 18]

У розрізі районів Харківської області розподіл суми індексів приблизно такий же, як і площі багатокутника, про що говорять перші п'ятірки з найвищими та найнижчими значеннями (рис. 7). В динаміці показників прослідковуються позитивні тенденції лише у Харківському та Дергачівському районах,

проте для Барвінківського, Валківського, Великобурлуцького, Дворічанського, Зачепилівського, Золочівського, Ізюмського, Коломацького, Краснокутського, Первомайського районів характерна негативна динаміка, тобто у районах з відносно низьким рівнем соціально-економічного розвитку (рис. 8).

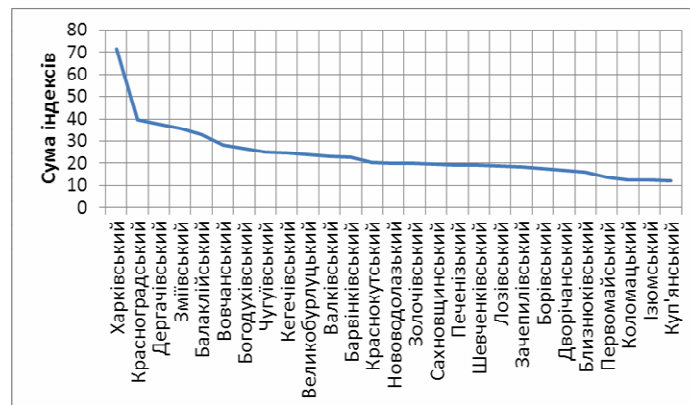

Рис. 7. Розподіл районів Харківської області за середнім значенням суми індексів за 2007-2013 рр. [15, 18]

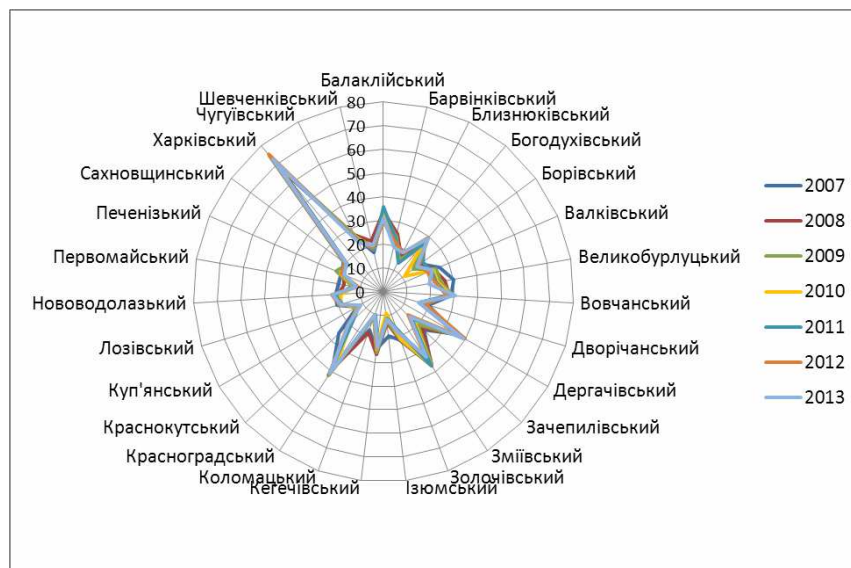

Рис. 8. Динаміка показників суми індексів за районами Харківської області за 2007-2013 рр. [15, 18]

Показниками стану системи є, як вже згадувалося, є однорідність розвитку, інформаційна та приведена інформаційна ентропія. Розглянемо їх більш детально.

Однорідність розвитку. Чим менший показник однорідності розвитку, тим більш пропорційний та збалансований розвиток системи. Найбільш збалансований розвиток характерний для м. Лозова, Ізюм, Люботин, а найменш неоднорідним виявилось м. Харків (рис. 9). Це можна пояснити значною диверсифікацією економіки міста. У динаміці цього показника прослідковується тенденція до зростання неоднорідності у м. Харкові та Люботині, проте стають більш однорідними м. Ізюм, Куп'янськ, Лозова (рис. 10).

Розглядаючи райони Харківської області, слід відмітити, що найбільш однорідними у своєму розвитку виступають Богодухівський, Лозівський, Ке-

гичівський, Зачепилівський, Печенізький, Дворічанський та інші райони, які характеризуються відносно невисоким рівнем соціально-економічного розвитку, переважанням сільського населення; це дає основу більш збалансованому та пропорційному розвитку (рис. 11). У той же час краще розвинуті райони (такі як Зміївський, Дергачівський, Чугуївський, Балаклійський) мають більш диференційовану економіку, існують передумови для нерівномірного розподілу фінансування різних галузей.

Динаміка однорідності розвитку по районах характеризує зростання неоднорідності розвитку районів у Балаклійському, Дергачівському, Красноградському, Куп'янському, Харківському районах та її зменшення у Близнюківському, Кегичівському, Коломацькому, Печенізькому районах, що підтверджує згадані вище закономірності (рис. 12).

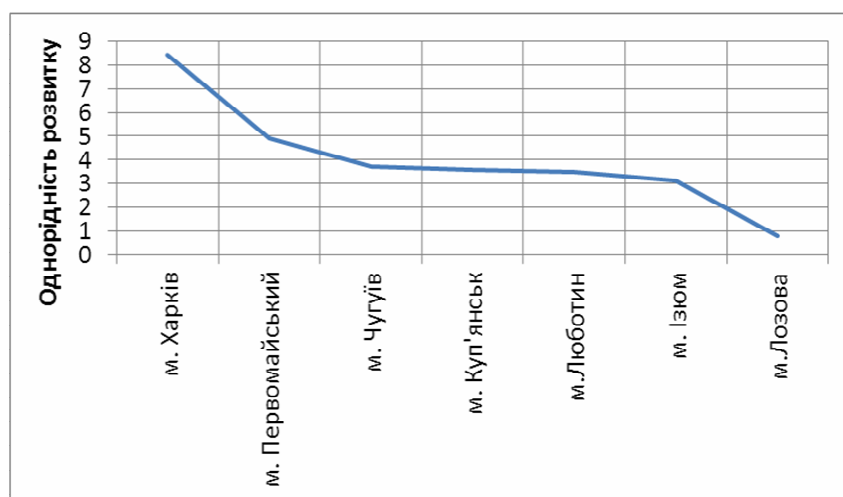

Рис. 9. Розподіл міст обласного підпорядкування Харківської області за середнім значенням однорідності розвитку за 2007-2013 рр. [15, 18]

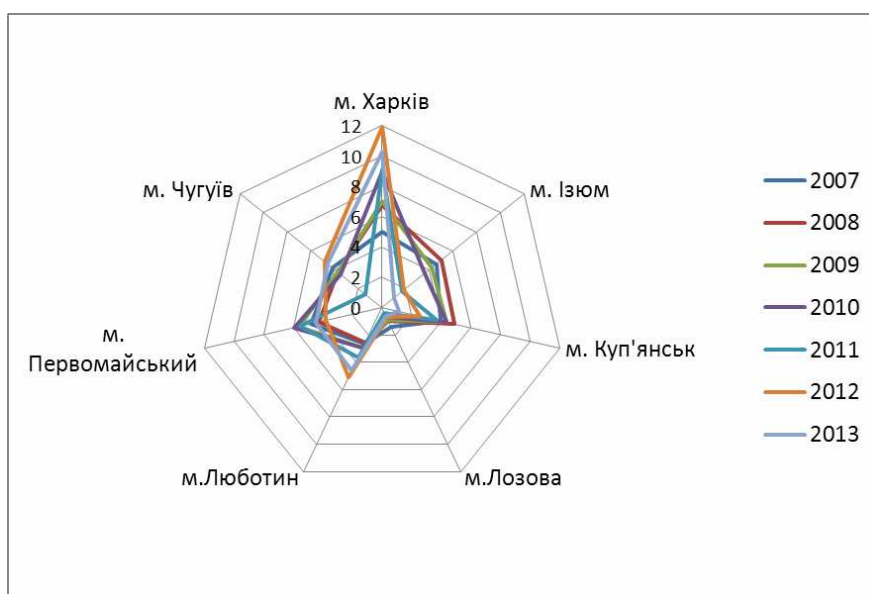

Рис. 10. Динаміка показників однорідності розвитку по містах обласного підпорядкування Харківської області за 2007-2013 рр. [15, 18]

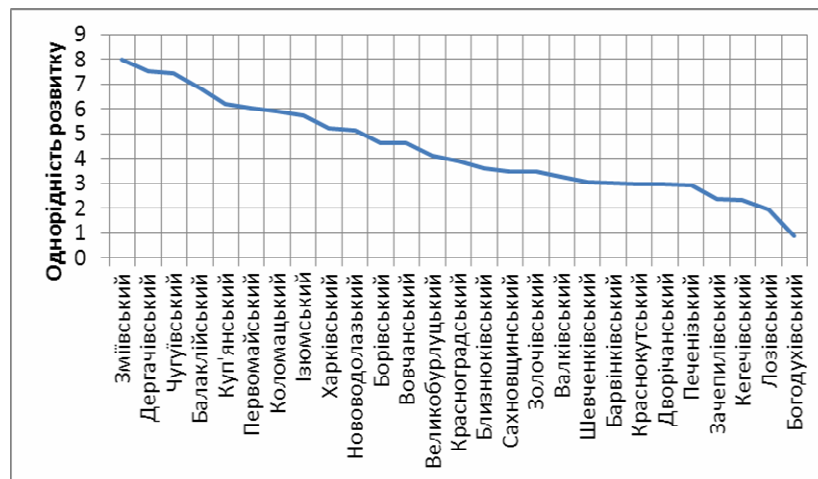

Рис. 11. Розподіл районів Харківської області за середнім значенням однорідності розвитку за 2007-2013 рр. [15, 18]

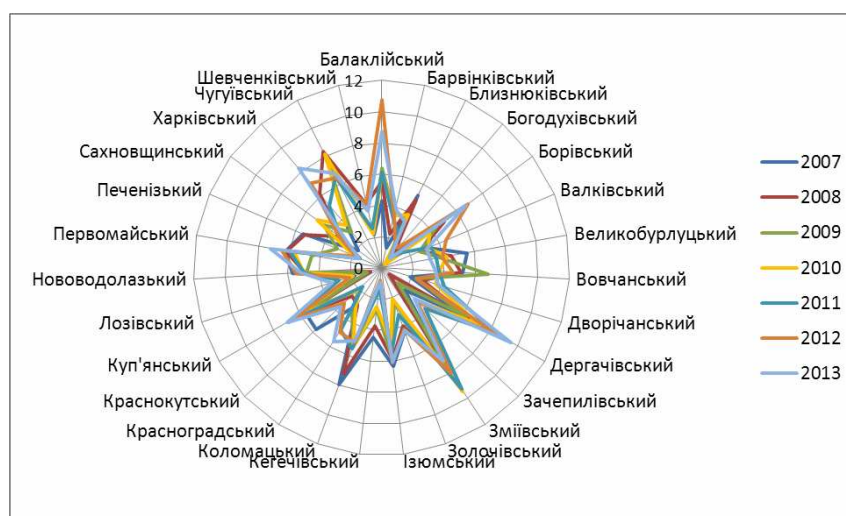

Рис. 12. Динаміка показників однорідності розвитку за районами Харківської області за 2007-2013 рр. [15, 18]

Інформаційна ентропія. За показниками інформаційної ентропії серед міст обласного підпорядкування виділяються м. Харків, Лозова, Чугуїв (рис. 13). Перше місце у м. Харкова можна пояснити великою чисельністю населення, значною кількістю торговельних об'єктів, широким асортиментом надання торговельних послуг. Все це сприяє формуванню випадкових зв'язків, що впливає на можливість еволюційного потенціалу міста. Таке пояснення можна дати і для решти міст.

В цілому, динаміка цього показника має нестабільну тенденцію, проте спостерігається деяке зростання протягом 2007-2013 рр. у м. Люботин та Чугуїв (рис. 14). Для міст спостерігалось скорочення інформаційної ентропії у 2008-2009 рр. У ці роки відбувалося погіршення стану торгівлі у містах, скорочення товарообороту, закриття закладів торговельного обслуговування внаслідок соціально-економічної кризи.

У районах Харківської області ситуація наступна (рис. 15). Найбільші значення інформаційної ентропії мають Харківський, Красноградський, Дергачівський, Зміївський, Балаклійський, Вовчанський та

інші райони, які характеризуються значним рівнем соціально-економічного розвитку, урбанізації, відносно розвинутою соціальною інфраструктурою, мережею торговельного обслуговування населення. Все це сприяє формуванню випадкових (стохастичних) зв'язків у системах, що дає можливість для їх еволюційного потенціалу. Найгірші показники у Первомайського, Ізюмського, Коломацького, Куп'янського, Близнюківського, Борівського та інших районів. Дані райони характеризуються відносно невисоким рівнем соціально-економічного розвитку, віддаленістю від обласного центру, переважанням сільського населення, сільськогосподарською спеціалізацією. Все це призводить до формування детермінованих зв'язків, які не дають значних можливостей для саморозвитку. Райони з цієї групи (Барвінківський, Борівський, Великобурлуцький, Дворічанський, Зачепилівський, Золочівський, Ізюмський, Коломацький, Первомайський) характеризуються скороченням інформаційної ентропії за 2007-2013 рр., решта районів мають нестабільну тенденцію (рис. 16).

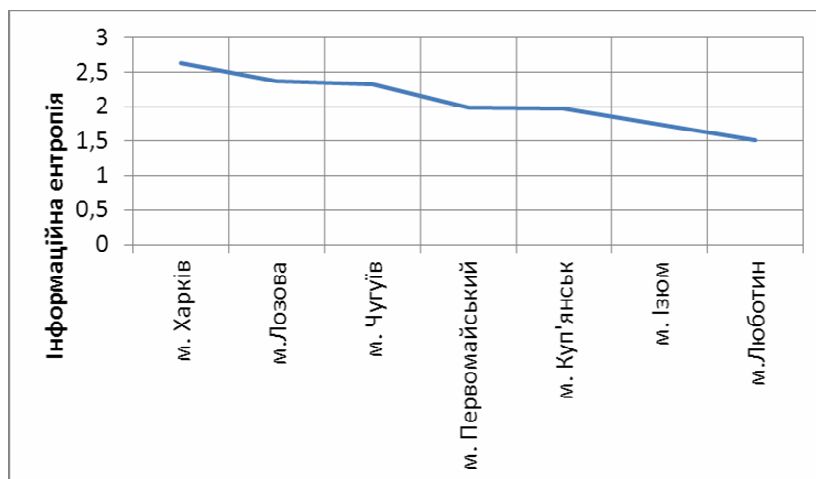

Рис. 13. Розподіл міст обласного підпорядкування Харківської області за середнім значенням інформаційної ентропії за 2007-2013 рр. [15, 18]

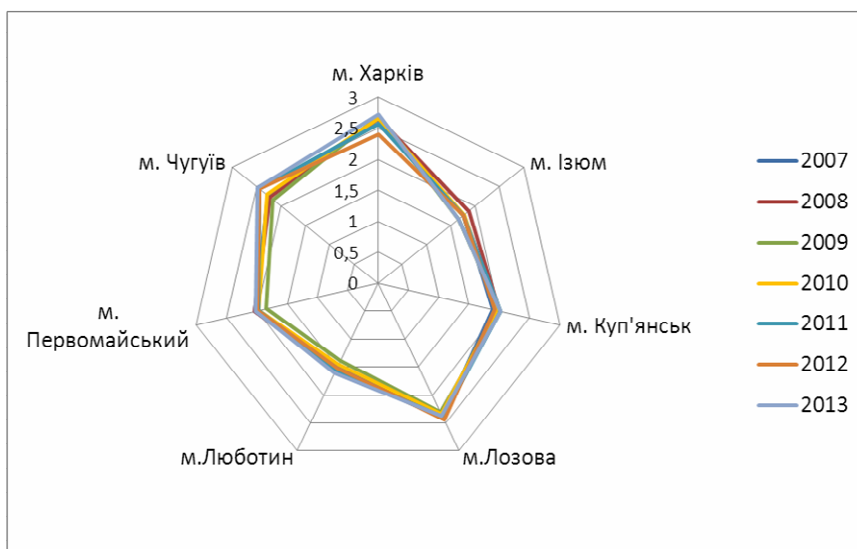

Рис. 14. Динаміка показників інформаційної ентропії по містах обласного підпорядкування Харківської області за 2007-2013 рр. [15, 18]

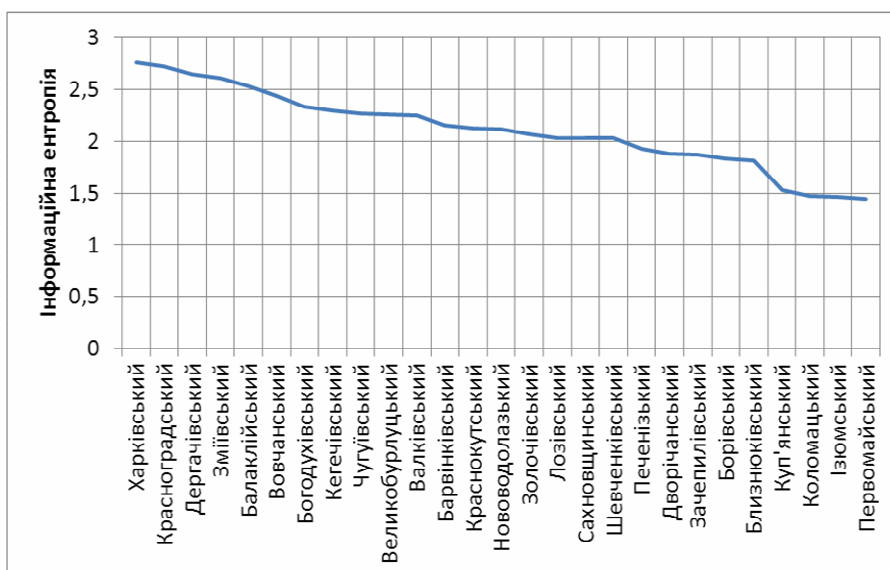

Рис. 15. Розподіл районів Харківської області за середнім значенням інформаційної ентропії за 2007-2013 рр. [15, 18]

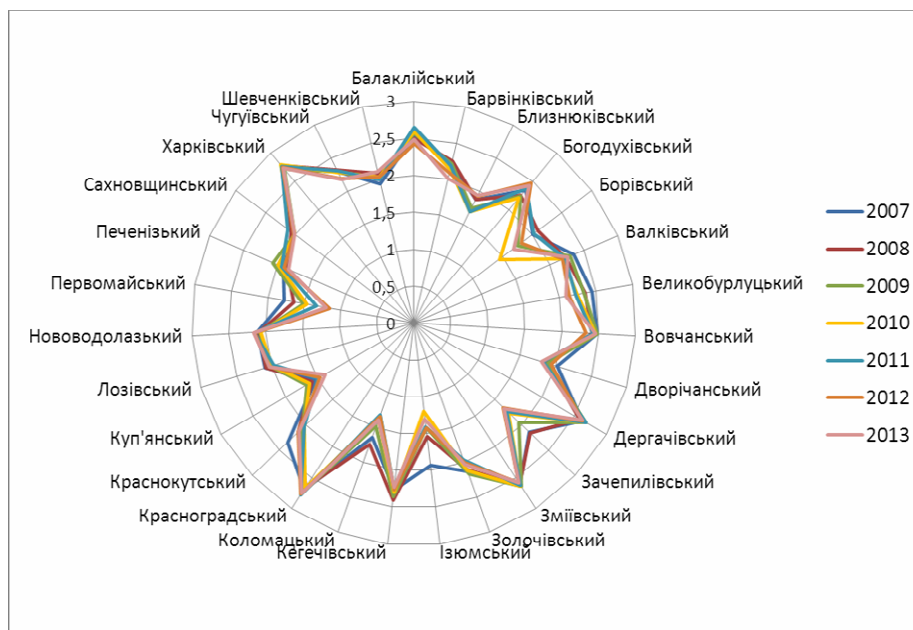

Рис. 16. Динаміка показників інформаційної ентропії за районами Харківської області за 2007-2013 рр. [15, 18]

Приведена інформаційна ентропія. Розподіл показника приведеної інформаційної ентропії для міст обласного підпорядкування має таку ж тенденцію, як і інформаційна ентропія (рис. 17). Проте друге місце посідає м. Ізюм, у той час як за показником інформаційної ентропії це місто мало 6 місце. В динаміці показника також важко відмітити певну тенденцію, лише для м. Лозова спостерігається негативна динаміка (рис. 18).

По районам приведена інформаційна ентропія найвища у Валківському, Краснокутському, Нововодолазькому, Богодухівському, Зміївському районах (рис. 19). Райони характеризуються відносно високим рівнем соціально-економічного розвитку, з переважанням міського населення, розвинутою системою торгівлі, соціальною інфраструктурою, тому можливості для само розвитку в них більші. Перво-

майський, Ізюмський, Коломацький, Куп'янський, Борівський, Зачепилівський та інші райони мають найнижчі значення приведеної інформаційної ентропії, як і для інформаційної ентропії.

Слід зазначити, що Первомайський, Ізюмський та Куп'янський райони не включають в себе районні центри (вони є містами обласного підпорядкування), в них переважає сільське населення, мешканці районів здійснюють покупки у районних центрах, а в селах здійснюється продаж товарів першої необхідності. Все це сприяє формуванню детермінованих зв'язків у системі. Протягом 2007-2013 рр. тенденцію до зростання приведеною інформаційної ентропії має Барвінківський район, проте Борівський, Нововодолазький, Первомайський, Печенізький, Шевченківський райони характеризуються негативною динамікою (рис. 20).

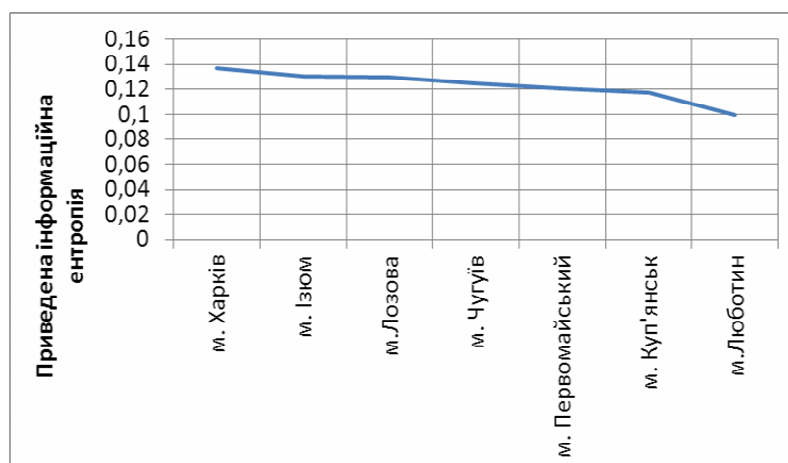
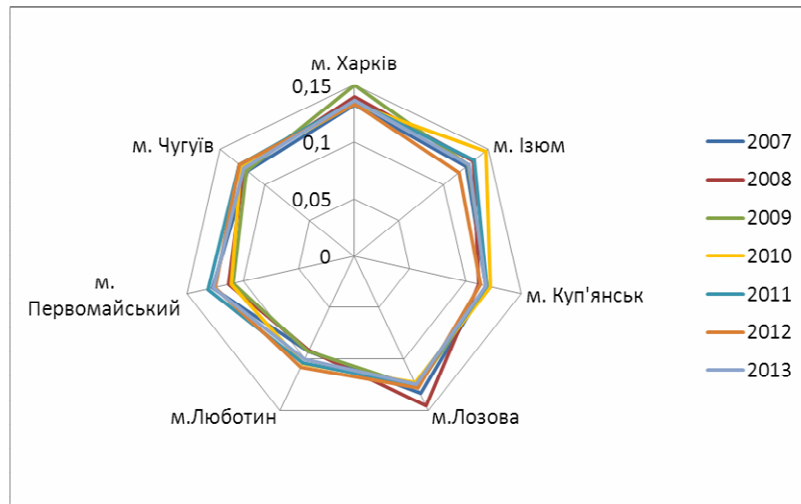
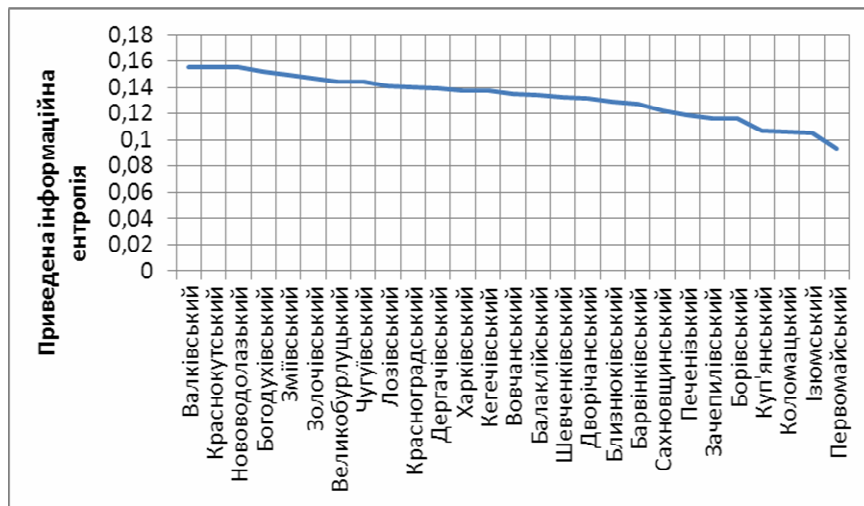

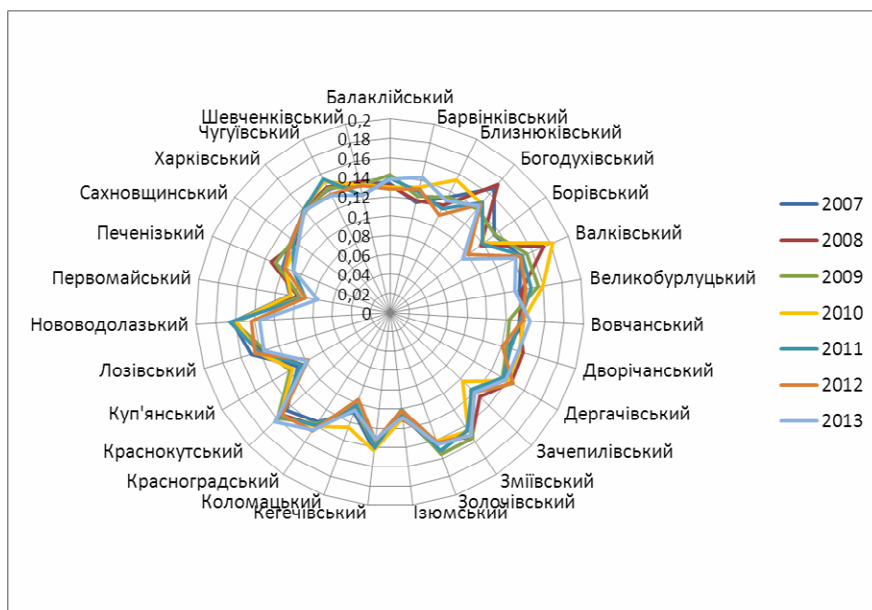
Рис. 17. Розподіл міст обласного підпорядкування Харківської області за середнім значенням приведеної інформаційної ентропії за 2007-2013 рр. [15, 18]

Рис. 18. Динаміка показників приведеної інформаційної ентропії по містах обласного підпорядкування Харківської області за 2007-2013 рр. [15, 18]

Рис. 19. Розподіл районів Харківської області за середнім значенням приведеної інформаційної ентропії за 2007-2013 рр. [15, 18]

Рис. 20. Динаміка показників приведеної інформаційної ентропії за районами Харківської області за 2007-2013 рр. [15, 18]

Висновки. На основі показників, що визначають системний розвиток соціогеосистеми, проведено аналіз стану і розвитку сфери торгівлі та виявлено територіальні закономірності. Так, райони з відносно високим рівнем соціально-економічного розвитку (Харківський, Красноградський, Дергачівський, Зміївський, Балаклійський, Вовчанський райони тощо) характеризуються найбільш високим рівнем розвитку торгівлі (що відображають показники суми індексів, площі багатокутника), можливостями до еволюційного потенціалу (показники інформаційної, приведеної інформаційної ентропії), більш високою однорідністю розвитку (що свідчить про неоднорідність розвитку певних складових торговельної діяльності та соціально-економічного розвитку в цілому).

Серед міст обласного підпорядкування значно виділяється м. Харків. У динаміці показників системного розвитку прослідковується закономірність зниження параметрів розвитку (суми індексів, площі багатокутника) у найменш розвинутих, віддалених від обласного центру районах та зростання у найбільш розвинутих; за параметрами стану соціогеосистеми (інформаційна, приведена інформаційна ентропія) у найменш розвинутих районах відбувається зниження цих показників, а у найбільш розвинутих – зростання. Існує необхідність у проведенні багатовимірної аналізу системи торгівлі, використовуючи інші методи для кращого розуміння територіальної диференціації розвитку даної сфери та її динаміки.

Список використаних джерел:

1. Голиков А.П. Харьковская область. Региональное развитие: состояние и перспективы: монография [Текст] / А.П. Голиков, Н.А. Казакова, М.В. Шуба. – Х.: Издательство ХНУ им. В.Н. Каразина, 2012. – 223 с.
2. Головня О.М. Регіональні особливості розвитку торгово-побутової сфери [Текст]: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / О.М. Головня. – К., 2007. – 20 с.
3. Григорьева М.А. Территориальные особенности развития розничной торговли в условиях экономических реформ (на примере Иркутска) [Текст]: автореф. дис... на соискание ученой степени канд. геогр. наук: 25.00.24 / М.А. Григорьева. – Институт географии СО РАН. – Иркутск, 2004. – 22 с.
4. Дорошенко В.І. Територіальна організація споживчого комплексу в регіональних і локальних системах розселення [Текст]: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: 11.00.02 / В.І. Дорошенко. – Київський університет імені Тараса Шевченка. – К., 1994. – 25 с.
5. Жовнір С.М. Суспільна та територіальна організація сфери послуг регіону в умовах ринкової трансформації (на прикладі Вінницької області) [Текст]: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: 11.00.02 / С.М. Жовнір. – Інститут географії НАН України. – К., 2008. – 21 с.
6. Запотоцька І.В. Територіальна організація соціальної сфери Черкаської області та основні напрямки її вдосконалення [Текст]: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: 11.00.02 / І.В. Запотоцька. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2007. – 21 с.
7. Иванченко В.П. Состояние и пути совершенствования торговли в средних городах (на примере моноотраслевых городов Донецкой области) [Текст]: автореф. дис... на соискание ученой степени канд. економ. наук: спец. 08.00.05 «Экономика, организация управления и планирование торговли» / В.П. Иванченко. – К., 1974. – 21 с.
8. Калмуская Э.И. Опыт географического изучения потребления материальных благ населения Молдавской ССР [Текст]: автореф. дис... на соискание ученой степени канд. геогр. наук: спец. 25.00.24. «Экономическая, социальная и политическая география» / Э.И. Калмуская. – Киев, 1974. – 23 с.
9. Корнус О.Г. Сфера обслуговування населення Сумської області: суспільно-географічні аспекти [Текст] / О.Г. Корнус, К.А. Немець, Л.М. Немець, А.О. Корнус. – Х.: Видавництво ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2009. – 225 с.
10. Мальська М.П. Регіональні особливості формування і розвитку торговельного комплексу області [Текст]: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / М.П. Мальська. – Л., 1993. – 20 с.
11. Мамчур О.І. Суспільно-географічні проблеми формування ринкової інфраструктури Львівської області [Текст]: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна і соціальна географія» / О.І. Мамчур. – Л., 2010. – 21 с.
12. Немець К.А. Просторовий аналіз у суспільній географії: нові підходи, методи, моделі: монографія [Текст] / К.А. Немець, Л.М. Немець. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – 228 с.
13. Немець Л.М. Соціально-географічні основи стратегії переходу України на модель стійкого розвитку [Текст]: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня докт. геогр. наук: 11.00.02 / Л.М. Немець. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2004. – 29 с.
14. Осіпчук І.О. Територіальна організація торговельного обслуговування населення Рівненської області [Текст]: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: 11.00.02 / І.О. Осіпчук. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2013. – 20 с.
15. Роздрібна торгівля Харківської області у 2013 році: статистичний щорічник [Текст] / [під ред. О.В. Фінаншиної]. – Харків: Головне управління статистики у Харківській області, 2014. – 98 с.
16. Топчієв, О.Г. Основи суспільної географії [Текст] / О.Г. Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2009. – 544 с.
17. Уколова И.И. Территориальная организация торговли Воронежской области в переходной экономике [Текст]: автореф. дис... на соискание ученой степени канд. геогр. наук: 25.00.24 / И.И. Уколова. – Воронежский государственный университет. – Воронеж, 2005. – 22 с.

18. Харківська область у 2013 році: статистичний щорічник [Текст] / Під ред. О.Г. Мамонтової. – Х.: Б.в., 2014. – 561 с.
19. Цуциева З.Б. География социальной инфраструктуры Северной Осетии [Текст]: автореф. дис... на соискание ученой степени канд. геогр. наук: 25.00.24 / З.Б. Цуциева. – Кубанский государственный университет. – Краснодар, 2012. – 22 с.
20. Шенцева Л.Н. Территориальная организация потребительской кооперации Воронежской области [Текст] : автореф. дис... на соискание ученой степени канд. геогр. наук: 25.00.24 / Л.Н. Шенцева. – Воронеж, 2005. – 21 с.
21. Яковлева Ю.К. Соціальний розвиток Донецької області: суспільно-географічний аспект: Монографія [Текст] / [під наук. ред. Л.М. Немець]. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. – 416 с.

References:

1. Golikov, A.P., Kazakova, N.A., Shuba, M.V. (2012). Kharkovskaya oblast. Regionalnoe razvitiye: sostoyaniye i perspektivy: monografiya. Kh.: Izdatelstvo KhNU im. V.N. Karazina, 223.
2. Holovnya, O.M. (2007). Regionalni osoblyvosti rozvytku torhovo-pobutovoyi sfery. avtoref. dys... na zdotuttya nauk. stupenya kand. ekonom. nauk: spets. 08.00.05 «Rozvytok produktyvnykh syl i regionalna ekonomika». K., 20.
3. Grigorieva, M.A. (2004). Territorialnye osobennosti razvitiya roznichnoy trgovli v usloviyakh ekonomicheskikh reform (na primere Irkutsk). avtoref. dis... na soiskanie uchenoy stepeni kand. geogr. nauk: 25.00.24. Institut geografii SO RAN. Irkutsk, 22.
4. Doroshenko, V.I. (1994). Terytorialna organizatsiya spozhyvchoho kompleksu v regionalnykh i lokalnykh systemakh rozselennya: avtoref. dys... na zdotuttya nauk. stupenya kand. geogr. nauk: 11.00.02. Kyivskiy universytet imeni Tarasa Shevchenka. K., 25.
5. Zhovnir, S.M. (2008). Suspilna ta terytorialna organizatsiya sfery posluh regionu v umovakh rynkovoi transformatsii (na prykladi Vinnytskoi oblasti): avtoref. dys... na zdotuttya nauk. stupenya kand. geogr. nauk: 11.00.02. Instytut geografiiy NAN Ukrayiny. K., 21.
6. Zapototska, I.V. (2007). Terytorialna organizatsiya sotsialnoi sfery Cherkaskoi oblasti ta osnovni napryamky yiyi vdoskonalennya: avtoref. dys... na zdotuttya nauk. stupenya kand. geogr. nauk: 11.00.02. Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. K., 21.
7. Ivanchenko, V.P. (1974). Sostoyaniye i puti sovershenstvovaniya trgovli v srednikh gorodakh (na primere monootraslevykh gorodov Donetsckoy oblasti): avtoref. dis... na soiskanie uchenoy stepeni kand. ekonom. nauk: 08.00.05 «Ekonomika, organizatsiya upravleniya i planirovaniye trgovli». K., 21.
8. Kalmuskaya, E.I. (1974). Opyt geograficheskogo izucheniya potrebleniya materialnykh blag naseleniya Moldavskoy SSR.: avtoref. dis... na soiskanie uchenoy stepeni kand. geogr. nauk: 25.00.24. «Ekonomicheskaya, sotsialnaya i politicheskaya geografiya». Kiev, 23.
9. Kornus, O.H., Niemets, K.A., Niemets, L.M., Kornus, A.O. (2009). Sfera obsluhovuvannya naseleennya Sumskoi oblasti: suspilno-geografichni aspekty. Kh.: Vydavnytstvo KhNU im. V.N. Karazina, 225.
10. Malska, M.P. (1993). Regionalni osoblyvosti formuvannya i rozvytku torhovelnoho kompleksu oblasti: avtoref. dys... na zdotuttya nauk. stupenya kand. ekonom. nauk: spets. 08.00.05 «Rozvytok produktyvnykh syl i regionalna ekonomika». L., 20.
11. Mamchur, O.I. (2010). Suspilno-geografichni problemy formuvannya rynkovoi infrastruktury Lvivskoi oblasti: avtoref. dys... na zdotuttya nauk. stupenya kand. geogr. nauk: spets. 11.00.02 «Ekonomichna ta sotsialna geografiya». L., 21.
12. Niemets, K.A., Niemets, L.M. (2013). Prostorovyi analiz u suspilniy geografii: novi pidkhody, metody, modeli: monohrafiya. Kh.: KhNU imeni V.N. Karazina, 228.
13. Niemets, L.M. (2004). Sotsialno-geografichni osnovy strategii perekhodu Ukrainy na model stiykoho rozvytku: avtoref. dys... na zdotuttya nauk. stupenya dokt. geogr. nauk: 11.00.02. Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. K., 29.
14. Osipchuk, I.O. (2013). Terytorialna organizatsiya torhovelnoho obsluhovuvannya naseleennya Rivnenskoii oblasti: avtoref. dys... na zdotuttya nauk. stupenya kand. geogr. nauk: 11.00.02. Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. K., 20.
15. Finanshyna, O.V. (2014). Rozdribna torhivlya Kharkivskoi oblasti u 2013 rotsi: statystychniy shchorichnyk. Kharkiv: Holovne upravlinnya statystyky u Kharkivskiy oblasti, 98.
16. Topchiev, O.H. (2009). Osnovy suspilnoi geografii. Odesa: Astroprint, 544.
17. Ukolova, I.I. (2005). Territorialnaya organizatsiya trgovli Voronezhskoy oblasti v perekhodnoy ekonomike: avtoref. dis... na soiskanie uchenoy stepeni kand. geogr. nauk: 25.00.24. Voronezhskiy gosudarstvennyi universitet. Voronezh, 22.
18. Mamontova, O.H. (2014). Kharkivska oblast u 2013 rotsi: statystychniy shchorichnyk. Kh., 561.
19. Tsutsieva, Z.B. (2012). Geografiya sotsialnoy infrastruktury Severnoy Osetii: avtoref. dis... na soiskanie uchenoy stepeni kand. geogr. nauk: 25.00.24. Kubanskiy gosudarstvennyi universitet. Krasnodar, 22.
20. Shentseva, L.N. (2005). Territorialnaya organizatsiya potrebitelskoy kooperatsii Voronezhskoy oblasti: avtoref. dis... na soiskanie uchenoy stepeni kand. geogr. nauk: 25.00.24. Voronezh, 21.
21. Yakovleva, Yu.K. (2014). Sotsialniy rozvytok Donetskoi oblasti: suspilno-geografichniy aspekt: Monografiya [pid nauk. red. L.M. Niemets]. Kh.: KhNU imeni V.N. Karazina, 416.

Надійшла до редколегії 28.03.2016 р.